

TÜRK DESTANLARINDA ERKEKLİĞE GEÇİŞ RİTÜELLERİ

Rituals of Transition to Manhood in Turkish Epics

Nadir NADİRGİL*

Derya ÖZCAN GÜLER*

Öz

Erkeklik, bir konu değil, geniş bir çalışma alanı olarak görülmektedir. Zira içerisinde erkeklikle bağlantılı pek çok konu başlığını barındırır. Bu çalışmada erkeklik alanına, erkeklığe adım atma ritüelleri penceresinden bakılmıştır. Ritüel kavramının temelinde tekrar unsuru yatmakta ve ritüellerin tekrarı sayesinde birey içinde bulunduğu durumdan yeni bir hale geçiş sağlamaktadır. Destanlarda yer alan erkeklığe geçiş uygulamaları da birbirine benzer özelliklerde tekrar etmekte ve kahraman bu geçişlerle eski benliğinden çıkarak yeni bir benliğe kavuşmaktadır. Bu bakımdan söz konusu erkeklığe geçiş uygulamaları, ritüel başlığı altında değerlendirilmiştir. Destanlarda yer alan ve “baş kesip kan dökme” ifadesi altında toplanabilecek olan erkeklığe geçiş ritüelleri, kahramanın macerasının devamını sağlayan bağlayıcı unsur olarak görülmektedir. Toy bir çocukken, kazandığı bir zafer sonrası kendini kanıtlayan kahraman, erkeklerin dünyasında kendine yer bulacak ve böylelikle hem evlenme hakkını elde edecek hem de statü sahibi olacaktır. Zira erkeklığe geçişin tamamlanmadığı hikâyelerde kahramanın macerası yarım kalmakta ve bir başka kahraman başrole onun yerine yükselmektedir. Erkeklığe geçiş olarak sözü geçen ritüeller, Türk destan dünyasının temel eserleri olan Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Köroğlu Destanları üzerinden yorumlanmıştır. Bu noktada çalışmanın amacı “toy bir çocuk, hangi eylemleri yerine getirdikten sonra gerçek bir kahramana/erkeğe dönüşmektedir” sorusuna yanıt aramaktır.

Anahtar Sözcükler: toplumsal cinsiyet, erkeklik, erkeklığe geçiş, ritüel, destan.

ABSTRACT

Masculinity is seen as a broad field of study, not a subject. Because it contains many topics related to masculinity in it. In this study, the field of masculinity was examined from the window of the rituals of stepping into masculinity. The basis of the concept of ritual is the element of repetition, and thanks to the repetition of rituals,

* Doktora Öğrencisi. Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Uşak/Türkiye. E-posta: nnadrigil@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-8961-0099.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/Türkiye. E-posta: derya.ozcan@usak.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5601-2199.

the individual makes a transition from the situation he is in to a new state. The transition to manhood practices included in the epics are also repeated with similar characteristics, and the hero gets a new self by getting out of his old self with these transitions. In this regard, the transition to masculinity practices in question have been evaluated under the title of ritual. The rituals of transition to manhood, which are included in the epics and can be collected under the phrase “beheading and shedding blood”, are seen as the binding element that ensures the continuation of the hero’s adventure. As a naive child, the hero who proves himself after a victory he has won will find a place in the world of men and thus will have both the right to marry and the status. Because in stories where the transition to manhood cannot be completed, the hero’s adventure remains unfinished and another hero ascends to the abbot in his place. The rituals mentioned as the transition to manhood have been interpreted through the Epics of Oğuz Kağan, Dede Korkut and Köroğlu, which are the basic works of the Turkish epic world. At this point, the purpose of the study is to look for an answer to the question “what actions does a toy child turn into a real hero/man after performing”.

Keywords: gender, masculinity, transition to manhood, ritual, epic.

Giriş

Modern zamanlara kadar cinsiyeti anlamlandırmak için biyolojik temele dayalı formül (XX ve XY kromozomlarına göre cinsiyetin tayin edilmesi) yeterli olsa da modern zamanlarda feminizm hareketi ile birlikte bu formülün cinsiyeti basite indirgediği fark edilmiş ve “gender” yani “toplumsal cinsiyet” kavramı ortaya atılmıştır. Yapılan cinsiyet çalışmaları da bu kavram etrafında sosyal bilimlerin alanına dâhil edilerek alanda ilerlemeler kaydedilmiştir.

18. yüzyıla kadar profeminizm olarak değerlendirilebilecek bazı birbirinden bağımsız ve dağınık çalışmalar mevcut olsa da 19. yüzyıla kadar sistematik bir çalışma alanı oluşmamıştır. Özellikle Fransız Devrimi ile hak, hukuk, adalet gibi kavramların tartışılmaya başlanması, bunun yanında Sanayi Devrimi’nin yarattığı istihdam ile kadınların da ücretli iş alanına dâhil olması gibi gelişmeler sayesinde, kadınlarda bilinçlenme kıpırtıları görülmeye başlanmıştır. Böylelikle kadın hareketi gelişmeye başlamış ve kamusal alanda kadın erkek eşitliğini savunan birinci dalga feminizm doğmuştur. Kadının sadece kamusal alanda değil, özel alan denilen ev içinde uğradığı baskıya odaklanması ise ikinci dalga feminizmin temelini oluşturmuştur. İkinci dalga feminizm ile ataerkil sisteme meydan okunmuş ve bu sistem eleştirilmeye başlanmıştır. Ama ikinci dalga feminizm ile bütün kadınların sorunları aynı olarak görülmüş ve kadın sorunlarına karşı tek yönlü bir bakış açısı ge-

liştirilmiştir. Siyahi kadınların sorunlarının, beyaz, orta sınıf kadının sorunlarından farklı olduğunu düşünen siyahi feministler ise bu bakış açısına karşı çıkmışlardır. Kimberle Williams Crenshaw¹ tarafından siyahi kadınların sorunlarına ışık tutmak için kavramsallaştırılan “kesişimsellik teorisi” ile feminizm içerisinde ırk ve etnisite kavramlarının dahil edilmemesine karşı çıkmış; farklı kültürlerde yaşayan farklı ırklara mensup kadınların haklarını savunacak çok yönlü bir bakış açısının gerekliliği savunulmuştur.

Kadınların ezilmişliği ve üstlerinde yer alan baskıya odaklanarak ataerkinin meydan okuyan feminizm ile birlikte kadın çalışmaları yükselişe geçer. Uzun bir süre kadın konusuna eğilen araştırmacılar toplumsal cinsiyetin diğer bir alanı olan erkeklik konusunu ihmal etmiş olsalar da söz konusu kadın çalışmaları, erkeklik çalışmalarının da kapısını aralamaya başlar. Feminist araştırmacılar ilk olarak kadın çalışmalarına yönelmiş ve toplumsal cinsiyet tartışmaları içerisinde kadının konumunu incelemeye tabi tutmuşlardır. Kadın üzerine odaklanan bu çalışmalar, ataerkin sisteme de meydan okuyarak erkeklik çalışmalarını da kapsayacak bir yelpazeye dönüşmüştür. Bazı araştırmacıların ataerkin sistemin sadece kadınlar üzerinde değil erkeklerin üzerinde de baskı yarattığı iddiasını ortaya atması ile erkeklik çalışmalarının ilk ürünleri erkeklerin de ezilmesi konusu etrafında ortaya çıkmıştır.

Arik, bu ilk çalışmaların, erkeklerin geleneksel olarak erkeklikle ilişkilendirilen davranışları sergilemek zorunda bırakılmalarının, onların yaşamlarını ve deneyimlerini nasıl sınırlandırdığını ortaya koymaya yönelik olduğunu ifade eder. 1980’lerde ise erkeklik çalışmaları, feminist çalışmaların öncülüğünde yeni bir aşamaya geçer. 1980’lerden itibaren erkekliğin bu “hegemonik” tanımına yönelik sorgulama, artık tek bir erkeklikten bahsetmeyi olanak dışı bırakırken farklı erkekliklerin toplumsal inşa süreçlerini inceleme konusu haline getirir. Connell ve Jeff Hearn daha sonra bu yaklaşımın teorik arka planını oluşturan isimler olarak öne çıkarlar (Arik, 2016: 236-237).

Robert William Connell’in, Gramsci’den aldığı “hegemonya” kavramını erkeklik alanına uyarlaması ve “hegemonik erkeklik” kavramını ortaya atması ile erkeklik çalışmaları hız kazanır. Connell’e göre (2016: 268-269), hegemonya, toplumsal üstünlüktür. Hegemonyayı tarif ederken, bir erkek grubunun, çeşitli tahakkümlere maruz bırakarak başka bir grup üzerinde kurduğu üstünlük olmadığını ve hegemonyanın mutlak kültürel egemenlik

¹ Kesişimsellik Teorisi, Kimberle Williams Crenshaw tarafından 1989 yılında siyahi kadınlara yapılan eşitsizliği açıklamak üzere kavramsallaştırılmıştır. Kesişimsellik Teorisi tek eksenli bakış açısının siyahi kadınların deneyimlerini göz ardı ettiğini ifade eder (bk. URL-1).

ve seçeneklerin ortadan kaldırılması anlamına gelmeyeceğini belirtir. Hegemonyayı dinsel öğreti veya pratiğe, kitle iletişim içeriğine, ücret yapılarına, ev tasarımına, yardım/vergilendirme politikalarına vb. kök salan üstünlük olarak görür. Bu güç dengesi içerisinde diğer gruplar, ortadan kaldırılmak yerine ikincil konuma itilir. Bu bakımdan hegemonik erkeklik, kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilmektedir. Connell, hegemonik erkeklik üzerine fikirlerini inşa ederken tek bir erkeklikten bahsedilemeyeceğini, hegemonik erkeklik ile bağlantılı olarak iş birlikçi, madun, marjinal gibi farklı erkekliklerin de bulunduğunu ifade eder. Onun kuramı sayesinde erkeklik çalışmaları üzerine ayrıntılı incelemeler yapılmaya başlanır ve erkeklik alanında farklı yaklaşımlar benimsenir.

Erkeklik araştırmalarında yer alan bu farklı yaklaşımları Mehmet Bozok üç başlık altında sınıflandırır: erkeklikçi, erkek-kurtuluşçu, profeminist. Erkeklikçilik, doğrudan doğruya antifeminizm ve erkek egemenliğini meşurlaştırma çabasıdır. Kadınlarla erkekler arasında kökten bir farklılık olduğu, cinsiyet rollerinin sorgulanamazlığı ve heteroseksüelliğin yegâne normal cinsel yönelim olduğu gibi yaygın kanılar, ataerkil bir ideoloji olan erkeklikçi yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Erkeklikçi yaklaşımlar, erkekler üzerine incelemelerin muhafazakâr ve anti-feminist kanadını oluşturur. Erkek kurtuluşçu yaklaşım ise, ataerkilliğin yalnızca kadınlara değil, erkeklere de zarar verdiğini vurgular; öyle ki erkekler de ataerkillikten en az kadınlar kadar zarar görürler. Erkek kurtuluşçu yaklaşım ataerkilliğe karşı çıkmasına karşın, kadınlar yerine erkeklerin ödediği bedellere odaklanır ve feminizmle arasına mesafe koyar. Bu yaklaşım, erkeklik üzerine incelemelerin antifeminist olmamakla birlikte feminist olmayan kanadı olarak değerlendirilebilir. Erkeklerin erkek egemenliğine eleştirel bir biçimde yaklaştığı erkeklik incelemeleri, feminizmde son yıllarda yaşanan gelişmelerin izlerini taşır. Bir yandan antifeministlere karşı mücadele veren bu alan, diğer yandan da kendi özgün sorunsallarını inşa etmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle, erkeklik incelemelerinde kararlı bir biçimde erkekler ve erkekliklerin feminist eleştirisini yapma fikri benimsenir (Bozok, 2009: 435-438).

Batı'ya nazaran Türkiye'de erkeklik çalışmaları daha geç bir döneme tarihlenmiştir. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte akademide erkeklik alanında incelemeler başta sosyoloji olmak üzere, sinema, psikoloji, siyaset, halk bilimi gibi disiplinler tarafından da ele alınmaya başlamış ve böylelikle erkeklik çalışmaları interdisipliner bir alan olarak literatürde yer edinmeye başlamıştır. Bu çalışmada da, 'erkeklik' alanına, erkeklığe adım atma ritüel-

leri penceresinden bakılmıştır. Destanlarda yer alan ve ‘baş kesip kan dökme’ ifadesi altında toplanabilecek olan erkeklığe geçiş ritüelleri, kahramanın macerasının devamını sağlayan bağlayıcı unsur olarak görülmektedir. Toy bir çocukken, kazandığı bir zafer sonrası kendini kanıtlayan kahraman, erkeklerin dünyasında kendine yer bulacak ve böylelikle hem evlenme hakkını elde edecek hem de statü sahibi olacaktır. Zira erkeklığe geçişin tamamlanamadığı hikâyelerde kahramanın macerası yarım kalmakta ve bir başka kahraman başrole onun yerine yükselmektedir. Erkeklığe geçiş olarak sözü geçen ritüeller, Türk destan dünyasının temel eserleri olan Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Köroğlu Destanları üzerinden yorumlanmıştır. Bu noktada çalışmanın amacı “toy bir çocuk, hangi eylemleri yerine getirdikten sonra gerçek bir kahramana/erkeğe dönüşmektedir” sorusuna yanıt aramaktır.

1. Erkeklik Kavramı ve Destan

“Biyoloji kaderdir” anlayışını benimseyen heteronormatif bakış açısına göre cinsiyet, biyolojik bir olgu olarak görülmekte ve doğal kabul edilmektedir. Zira kromozomlara göre belirlenerek net ifade edilebilir. Yani XX kromozomlarına ve kadın cinsel organına sahip bir bebek dişi olarak kabul edilirken, XY kromozomlarına ve erkek cinsel organına sahip bir bebek eril cinsiyete mensup olarak kabul edilir. Heteronormatif anlayışın, cinsiyeti biyolojik ölçütlere indirgemesinin ve böylelikle doğal kabul etmesinin, ataerkil sistemi de doğallaştırdığını ve normal görünmesini sağladığının eleştirisini yapan feminist akım, cinsiyetin kültürel yönüne dikkat çekmiştir.

Cinsiyet, biyolojik bir olgu olsa da, cinsiyetin kültürel yönünün bulunduğu toplumsal cinsiyet kavramı ortaya atılmış ve tartışmaya açılmıştır. Toplumsal cinsiyet, dişi ya da eril cinsiyete mensup doğan bir bireyin, biyolojik cinsiyetiyle paralel olarak geçirdiği sosyalizasyon süreçleri doğrultusunda edindiği cinsiyet rolleridir. Toplumsal cinsiyetle ilgili algı ve alışkanlıkların oluşumunun çocukluk çağlarından itibaren başladığı kabulüyle; toplum tarafından cinsiyetçi kalıplarla çepeçevre sarılan çocuklar, maruz kaldıkları renkler, oyuncaklar, giysiler ve adlandırmalarla özdeşleşerek büyütülür (Özcan Güler, 2022: 11). Böylece hem çevresel faktörler hem de biyolojinin etkisiyle sosyal anlamda kadın ve erkek olmayla ilgili etiketleri edinirler.

Erkeklik de bir toplumsal cinsiyet kategorisidir. Biyolojik olarak erkek cinsiyetiyle doğan bir bebek çocukluk çağlarından itibaren toplum tarafından bu konuda bazen açık bazen örtük şekilde toplumsal cinsiyetine yönlendirilir ve o doğrultuda eğitilir. Kısaca ifade etmek gerekirse erkek cinsiyete-

te sahip olarak doğan birey, zaman içerisinde toplumsal olarak da erkek olmalıdır. Dolayısıyla erkeklik de tıpkı kadınlık gibi sonradan kazanılan bir roldür.

Toplumsal cinsiyet kategorileri, çeşitli sosyalizasyon süreçleri içerisinde bireylere empoze edilir. Bu süreçte aile, çevre, okul, medya, iş yaşamı gibi hem özel hem kamusal alanlar bireyin erkekliği öğrenmesinde etkilidir. Günümüzde özellikle sinema dünyasına baktığımızda, film ve dizilerin altında ideal erkekliğe dair pek çok alt mesajın yattığı görülebilir. Hipermaskülen özellikler taşıyan ve neredeyse her erkeğin dönüşmek istediği bu ideal kahramanlar esasen geçmişin sözlü anlatmalarında yer alan erkeklerin kılık değiştirmiş halleridir.

Yaratılmak istenen ideal erkek tipi bugün teknolojinin gelişimi sayesinde medya, sinema ve internet gibi görsel araçlar ile karşımıza çıkarken geçmişte bu görevi sözlü anlatmalar üstlenmekteydi. Bu bakımdan sözlü edebiyat ürünleri bağlı bulunduğunu toplumun düşünce dünyasını da yansıtmaktadır. Duman'ın (2022b: 466) ifade ettiği gibi bu düşünce dünyası aynı zamanda hegemonik erkekliği ve onunla bağlantılı olan diğer erkeklik durumlarını içerisinde barındırır. Halk bilgisi ürünlerine bu noktadan bakıldığında da onların toplumsal cinsiyet rollerinin ele alınabileceği birincil kaynaklar arasında oldukları görülür. Bu bağlamda söz konusu edebi türler analiz edildiğinde aslında Türk insanının toplumsal cinsiyet rollerine yükledikleri anlamlar tespit edilebilir. Bu bakımdan sözlü edebi ürünler, pek çok konuda olduğu gibi toplumun erkeklik ya da kadınlığa bakışı konularında da birincil kaynaklar arasında sayılabilir. Bir yandan toplumun cinsiyet rollerini yansıtırken diğer yandan toplumun cinsiyet rollerini benimsemesinde önemli rol oynarlar. Bunun yanında söz konusu rollerin şekillenmesi ve belirlenmesinde de etkilidirler. Bu durum Bascom'un² belirlediği folklorun işlevlerinden, "değerlere, toplum kurallarına, törelere destek verme" işlevi ile "kültürün gelecek kuşaklara aktarılması" işlevlerine de uygun düşmektedir. Yani folklorun işlevlerine göre değerlendirecek olursak, sözlü edebi mahsul-ler, toplumun cinsiyet kurallarına destek vermekte, cinsiyet kültürünü gelecek kuşaklara aktarmada önemli role sahip olmaktadır.

Bu sözlü edebiyat ürünleri içerisinde destanların da özel bir yeri vardır. Zira destanların, ataerkil sistemin içerisinde doğduklarını ve geliştiklerini

² W. Bascom, 'Folklorun Dört İşlevi' başlıklı yazısında folklorun; eğlendirme, eğitime, kültürün onaylanması ve ritüellerin/kurumların doğrulanması, kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma olmak üzere dört işlevini belirtir.

ifade eden Duman'a göre (2022a: 31) destanı yaratan toplum ve toplumun sözcüsü konumundaki anlatıcının düşünce dünyası ataerkinin güdümünde işler. Bu bakımdan destan kahramanları genellikle erkek olarak tasarlanır. Destan kahramanı bir erkektir ancak alelade değil idealize edilmiş özellikleriyle diğer erkek ve kadınlardan keskin çizgilerle ayrılmış, yüceltilmiş bir erkek tipidir.

Destanların kapısı aralandığında eril bir dünyaya adım atılmış olunur. Erkek egemenliğinin hissedildiği destanlarda maceralar da genellikle idealize edilmiş kahramanın etrafında meydana gelir. Bu kahraman, hegemonik erkeğin özelliklerini yansıtan bir tip olarak karşımıza çıkar. Hegemonik erkeklik içerisinde kendine yer bulan iktidar, güç, başarı gibi unsurların, destan kahramanlarının da özellikleri arasında bulunduğu görülmektedir. Elbette tek ve değişmez bir hegemonik erkeklikten bahsedilemez. Her döneme göre değişiklik gösteren bu kavram döneminin idealize edilmiş unsurlarını bünyesinde barındırır. Bu konuyu arkaik kahramanlar, yerleşik hayat ile bağdaşan halk hikayeleri ve realist hikayeler örnekleminde inceleyen Tunç (2021: 1363-1391) epik anlatılarda yer alan hegemonik erkekliğin fiziksel güce odaklandığını belirtirken, halk hikayelerinde hegemonik kahramanın dönüşüm gösterdiğini ve artık epik kahramana göre fiziksel güce daha az önem verildiğini, hegemonik erkekliğin ahlak zeminine kaydırılarak kurulduğunu ifade eder. Bu bakımdan destan kahramanının sergilediği hegemonik erkek, epik dönemin zihniyetine göre şekillenirken; halk hikayelerinde yer alan hegemonik erkek ise yerleşik hayata göre dönüşüme uğramaktadır. Yani destanda yer alan hegemonik erkek özellikleri arasında abartılı fiziksel güç kendine yer edinir. Bunun yanında ahlaki üstünlükler, iktidar ve başarı gibi özelliklere sahip olmak da destanda çizilen hegemonik erkek profilinin sahip olması gereken diğer unsurlar arasında yer alır. Bu bakımdan Türk destanlarının birincil tipi "alp"tir. Alp, yiğit ve kahraman bir tiptir. Destanlar incelendiğinde genellikle erkek kahramanların, alp tipini yansıttığı görülmektedir. Bu bakımdan destan kahramanları, hegemonik erkek sınıflandırması içerisinde yer alır. Zira Connell'in de belirttiği gibi "kahramanlık ile hegemonik erkekliğin inşası arasında çok sıkı bir bağ vardır" (2019: 395). Anlatılardaki kahramanlar hegemonik erkekliği temsil ederler ve böylece hegemonya sözlü gelenek ile devam etme yolunu bulur. Bir başka deyişle ataerki, destanın kahramanı olan hegemonik erkek tipi üzerinden varlığını devam ettirir. Destanların, ataerki bir düzende vücuda gelmiş olmaları ve yaşamaları, buna ilaveten, ataerkinin yakın ilişki içinde olduğu hegemonik erkek tipini

yansıtmaları dolayısıyla, söz konusu edebi ürünler, erkeklik kavramı açısından önem arz eden metinlere dönüşmektedir.

2. Erkeklerin Dünyasına Giriş / Erkekliğe Geçiş Ritüelleri

İsminden de anlaşılacağı üzere “geçiş ritüelleri” mevcut durumdan yeni bir hale geçmeyi ifade eder ki Karaman’ın da ifade ettiği üzere, geçiş/giriş ritüelleri, “bireyin bir statüden başka bir statüye geçişini sağlayan geçiş/giriş ritüelleri, mevcut toplumsal statünün bittiğini, bununla birlikte, başka bir statüye girişin toplumsal kabul gördüğünü simgeler. Toplumsal statüdeki değişim, yeni statüye uygun rol değişimini de zorunlu kılar” (2010: 231). İnsan hayatında doğum, evlenme, ölüm gibi ana geçiş dönemleri mevcuttur ve bu geçişler belirli ritüellere bağlıdır. Bu ana geçiş dönemlerinin yanında erkekliğe geçiş olarak nitelendirilebileceğimiz bazı ritüeller de vardır ki yukarıda bahsedildiği üzere biyolojik olarak erkek doğan bir bireyin topluma özgü erkeklik özelliklerini kazanması için atılan ilk adımı oluşturur.

Armstrong’a göre “kabile topluluklarında ergen çocuklar annelerinin yanından alınıp toplumdan koparılarak onları erkekliğe hazırlamak üzere tasarlanmış çilelerden geçerlerdi” (2014: 36). Kabile topluluklarında bu uygulamalar yaygın olmakla birlikte modern toplumlarda da tamamen yok olmamıştır. Bazı değişikliklere uğrayarak kendini devam ettirmektedir. Günümüzde bu duruma örnek olarak sünnet gösterilebilir.

Günümüzde Türkiye’de yapılan araştırmalar, bir kişinin erkek sayılabilmesi için belli aşamalardan geçmesi gerektiğini göstermektedir. Bunların başlıcaları; sünnet, askerlik, iş sahibi olmak, evlilik, babalık gibi aşamalardır. Boratav, Türkiye’de yapılan çalışmaların, erkekliğin yaşam boyu inşa edilen bir söylemsel olgu olduğunu ve bu bağlamda birtakım ritüellerin öne çıktığını gösterir. Bu ritüellerin başlıcalarının sünnet olmak, cinsel ilişki deneyimi, evlilik, erkek çocuk sahibi olmak, baba olmak, iş sahibi olmak ve askerlik olduğunu ifade etmektedir (Boratav vd., 2017: 61). Toplumda var olan bu erkeklik ile ilgili ritüel ve eylemlerin ilk aşamasının da sünnet olduğu görülmektedir. Sünnet, günümüzde Müslümanlık açısından dini bir gereklilik olarak görülürken Selek’in de ifadesiyle (2018: 18) aynı zamanda erkekliğin bir göstergesi olarak erkekliğe geçiş ritüeli olarak kutlanmaktadır.

Araştırmacıların bugün için bir bakıma erkekliğe geçiş ritüeli olarak değerlendirdikleri sünnet uygulaması, geçmişin anlatmalarında ise bugünkü işlevi ile karşımıza çıkmamaktadır. Bugün erkekliğe ilk adım olarak görülen sünnet ritüeli, destanlarda aynı öneme sahip değildir. Destanlar, mensubu oldukları kültürü içinde barındırmalarına rağmen sünnet uygulaması konu-

sunda oldukça sessizdir. Öncül (2019: 127-128), Dede Korkut Hikâyelerindeki adı geçen beylerin ad almaları ve nam salmaları için baş kesmek, kan dökmek, sofraya düzmek gibi bireysel kazanımlara dair şartların yer aldığını belirtir. Diğer destan metinlerinde de benzer şekilde kahramanlık olgusunun bireyin kendi kazanımlarıyla şekillendiğini belirtir. Sünnete yönelik anlatılardaki bu durumun, ritüelin “erkek olmak” şeklindeki toplumsal algısının çok daha yeni bir sosyal kabul olduğunu gösterdiğini, destan devrinin sona ermesi ve bireyin bilek gücüne bağlı kazanımlarının büyük ölçüde son bulmasının sünnet ritüeline yönelik toplumsal kabulü değiştirdiğini belirtir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere modern zamanda erkekliğe geçişin ilk ve en önemli aşaması sünnet olmasına rağmen, destanlarda bunun örneğine rastlanmamaktadır. Bu konuda, toplumsal yaşamda erkekliğin ilk aşaması olarak kabul edilen sünnetin destan dünyasındaki karşılığı kahramanın ad alması olduğunu Duman (2022a: 114) ifade etmiştir. Esasen “ad alma”dan önce oğlan çocuğu konumundaki bireyin bir eylem gerçekleştirmesi gerektiği ve bu sınavdan başarıyla çıktıktan sonra erkek olması ve ad almayı hak etmesi görülmektedir.

Elbette sünnet uygulamasının destanlarda yer almaması, erkek olma ile ilgili ritüelistik bir uygulamanın mevcut olmadığı anlamına gelmez. Aksine bu konuda destanlar çok daha renkli bir yapı sergilemektedir. “Bir başlangıç töreni (inisiyasyon ritüeli) olarak bir prensin veya bir başbuğun oğlunun ergenlik dönemine girişinde, çocuğun hayvanı parçalamak suretiyle veya bir hayvan üzerinde (av) veya bir insan üzerinde (savaş) ilk cinayet eylemini gerçekleştirdiği anlarda kutlanmaktadır. Bu cinayet, bu zafer, onu erkeklerin toplumuna dâhil ettirir ve ona bir kadın alma hakkını verir.” (Roux, 1994: 149). Roux’un ifadesiyle destan dünyasında birey, bir kişi ya da varlık üzerinde kazandığı zafer ile erkek dünyasına giriş yapar ve kadın alma, statü sahibi olma gibi haklar kazanır. Bu erkekliğe geçiş ritüelleri, bir yandan erkeklerin dünyasına geçişi simgelerken bir yandan da ataerkilliğin devamlılığını sağlar.

Günümüzde olduğu gibi geleneksel zamanlarda da erkeklik bir geçiş sürecini ihtiva eder. Bu geçiş bazı engellerin aşılması ve kazanılması gereken bir zaferi gerektirir. Destan devri kahramanları bazen bir hayvanla mücadele sonucu erkekliklerini kanıtlarken bazen bir düşmana karşı kazandıkları zafer onları erkeklerin dünyasına dâhil eder. Söz konusu engel aşılanca çocukluktan erkekliğe adım atılmış olur. İncelememizin ana eksenini oluşturan bu erkekliğe geçiş uygulamaları; Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Köroğlu destanları örneklerinde araştırılmıştır. Oğuz Kağan, tari-

himizin en eski devirlerine uzanan özelliği ile Türk kültür ve tarihinin en önemli destanı olarak görülmektedir. Dede Korkut ise Fuad Köprülü'nün belirttiği üzere bütün Türk edebiyatına bedel bir eser olarak nitelenir. Muharrem Ergin'in, *Dede Korkut Kitabı*'nın önsözünde Köprülü'den naklettiğine göre "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, Dede Korkut ağır basar." (Ergin, 2017: 7) sözü bu durumu kanıtlar niteliktedir. Köroğlu, tüm Türk dünyasında tanınan ve farklı varyantlara bürünerek çok geniş bir coğrafyada anlatılan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ilaveten söz konusu destanlar Anadolu coğrafyasında da varlığını sürdürmektedir. Bir diğer özellikleri ise örneklem olarak seçilen bu destanların erkeklik alanı ile ilgili önemli bilgiler edinilebilecek materyaller olmalarıdır. Yani Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Köroğlu destanları, destan devrindeki Türk toplumunun ideal erkek zihniyetini göstermede zengin kaynaklar arasında yer alır. Bu destanlarda yer alan büyük kahramanlar ve onların erkek olma süreçleri incelenerek, Türk toplumunun hegemonik erkeklik algısı da anlam kazanacaktır.

2.1. Bir Hayvanla Mücadele Sonucu Erkekliğe Geçiş

Türk destanlarında yer alan erkekliğe geçiş ritüellerinden birisi, bir hayvanla edilen mücadele başlığı altında değerlendirilebilir. Kahramanın mücadele ettiği hayvan, sıradan bir hayvan değildir. Zaten sıradan ve zayıf bir hayvanla edilecek mücadele, destanın büyük kahramanına yakışmayacaktır. Bu bakımdan rakip hayvan çok güçlü ve haşmetli, kimsenin alt etmeyi başaramadığı bir varlık olarak karşımıza çıkmalıdır. Çünkü kahraman sıradan bir erkek değildir. Bu yüzden rakibi de sıradan olmamalı, en az onun kadar güçlü olmalıdır. Zor bir rakibi alt etmek, herkesin başaramayacağı bir engeli aşmak, sıradan erkeklere değil sadece destanın hegemonik erkeğine özgü olacaktır.

Mücadele edilen hayvan, kahramanın içinde yaşadığı topluma zarar veren kötü bir varlıktır. Halkın refah ve huzurunu bozan, halka eziyet eden ve çocukların, kadınların ve hatta diğer erkeklerin bile kendisinden ürktüğü, korkunç bir yaratık olarak karşımıza çıkar. Toplumun üyeleri olan diğer erkekler, bu hayvanın karşısına çıkmaya bile cesaret edemezken, destanın idealize edilmiş kahramanı Oğuz Kağan, onun karşısında durur ve onu öldürerek, toplumunu huzura kavuşturur (bk. Bang ve Arat, 1936).

Oğuz, halka musallat olan, insanları ve atları telef ederek kendi toplumuna eziyet veren gergedanı öldürerek bir bakıma erkekliğe adım atmış olur. Burada sadece bir hayvanla mücadele değil aynı zamanda halkını,

kendilerine eziyet eden bir varlıktan kurtarma durumu da söz konusudur. Oğuz, kişisel gücünün yanında sosyal bir davranış da sergilemiştir. Kahramanlara özgü, içinde yaşadığı toplumu refaha kavuşturma örneği sergilemiştir. Onun, gergedanın başını kesmesi ve halkını kurtarması erkeklige giriş ritüeli olarak görülebilir. “Oğuz Kağan bu ilk avında hem erişkinler topluluğuna katılmış, hem toplumunu bir tehlikeden kurtararak kimsenin beceremediği bir işi gerçekleştiren liderlik konumuna ulaşmış, hem de kaosu, yani tabiatın temsilcisi vahşi bir hayvanı yenerek medenileşme ve kozmosa ulaşma sürecinde önemli bir adım atmıştır. Bu başarısından sonra evlilikleri gerçekleştirmiştir” (Duymaz, 2005: 49). Oğuz bu erkeklik sınavını geçtikten sonra artık evlenme aşamasına geçecektir. Zira gergedanı öldürme eylemi gerçekleşene kadar Oğuz’un macerası başlamaz. Bu ana kadar o, sürüler güden toy bir delikanlı olarak görülür. Bu eylemden sonra onu destanda sivrilen bir kahraman olarak görmeye başlarız.

Mücadele edilen hayvan Oğuz Destanı’nda olduğu gibi Dede Korkut’ta da oldukça güçlü ve haşmetli olarak karşımıza çıkar. Boğaç Han, Bayındır Han’ın azgın ve kuvvetli boğasını alt ederek kendini kanıtlar. Bunun yanında mücadele edilen hayvan olarak boğanın seçilmiş olması da manidardır. Zira boğa bir sembol olarak düşünülebilir. Çünkü eski mitolojilerde boğa, erkeklik sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Boğaç, sadece çok güçlü bir hayvanla mücadele etmekle kalmaz, bunun yanında boğa ile sembolize edilen erkin de sahibi olur.

Bayındır Han’ın çok güçlü bir boğası vardır ve kimse onunla karşılaşmak istemez. Boğaç, Bayındır Han’ın boğasını tek yumrukla alt edip başını kesmiştir. Bu durum üzerine Oğuz beylerinin dikkatini üzerine çeker ve onlar tarafından tebrik edilir. Bunun üzerine çocuğa ad verilmesine, taht ve beylik verilmesine karar verilir. Boğayı öldürmeden önce hala meydanda diğerleri ile oyun oynayan bir çocuk olarak karşımıza çıkan Boğaç, Bayındır Han’ın boğasını alt etmesiyle çocukluktan çıkarak erkeklige adım atmış olur. Yani küçük çocuk bu ritüeli başarıyla tamamlamış, baş kesmiş ve erkeklige geçiş yapmıştır. Bunun üzerine kendisine beylik verilecek, erkeklik kanıtlandıktan sonra iktidar kendisine bahşedilecektir. Burada dikkat çeken bir nokta da, boğa ile mücadeledir. Boğa, eski inançlar ve mitolojilerde, eril sembol olarak görülmektedir. Boğaç Han, sadece bir boğayla mücadele etmemiş; sembolik anlamda eril gücü elde etmiştir.

Yukarıdaki örneklerde kahramanların olağanüstü güçleri ön plana çıkmaktadır. Hem Oğuz hem de Boğaç Han, sahip oldukları olağanüstü güçleri sayesinde destanda idealize edilen erkek konumuna geçmeyi başarmışlar-

dir. Ama burada dikkat edilmesi gereken nokta bu güçlerini şahsi çıkarlarından ziyade toplumun yararı için kullanmış olmalarıdır. Oğuz'un öldürdüğü gergedan halka eziyet etmekte, Han Bayındır'ın boğası da kimsenin karşılaşmak istemediği halkı korkutan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani kahraman şahsi çıkarları doğrultusunda değil halkı için bir hayvanla mücadele etmektedir. Zira doğumundan ölümüne kadar hiçbir zaman bireysel bir hayata sahip olamayacak olan hegemonik kahramanın, ontolojik olarak toplumsal bir mahiyete sahip olduğu ve yine toplumun kendi çıkarlarını gözeten fantezilerinin bir ürünü olduğu anlaşılır. Böylelikle Tanrı tarafından kendisine bahşedilen “acı kuvveti” her daim toplumun gösterdiği hedefler doğrultusunda kullanmak zorunda kaldığı görülmektedir (Tunç, 2021: 1374).

2.2. Düşmana Karşı Zafer Kazanarak Erkekliğe Geçiş

Günümüzde dahi bir başka erkekle edilen mücadele erkeklik göstergesi olarak toplumda varlığını sürdürmektedir. Sosyolojik olarak bir erkeğin, erkekliğinin kabul edilmesi esasen hemcinslerinin onayı ile gerçekleşmektedir. Yani rakibe karşı bir zafer kazanılmalı ve diğer erkeklerin gözünde prestij sahibi olunmalıdır. Böylece diğer erkekler, o kişinin gerçek bir erkeğe dönüştüğüne onay verirler. Günlük yaşamdan savaş meydanlarına kadar erkeklik aslında onaylanmaktır. Özellikle savaş meydanları erkekliğin sınındığı ve kahramanların sivrildiği yerler olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Savaş meydanları yani diğer ismiyle ‘er meydanı’ adından da anlaşılacağı üzere erkeklerin, erkekliklerini birbirlerine kanıtladıkları alanlardır. Bu bakımdan destanlarda da, erkekliğe adım atmanın bir koşulu olarak savaş meydanında gösterilen hüner yatar. Erkeklik bir düşmana karşı yapılan mücadele ile kazanılır. Yukarıda görüleceği gibi, nasıl ki mücadele edilen hayvan sıradan bir hayvan değilse, mücadele edilen düşman da sıradan değildir. Destanların idealize edilmiş erkekleri, ya kendileri gibi güçlü ve zor bir rakiple karşılaşır ya da sayıca çok üstün bir düşman grubuna tek başına meydan okurlar. Erkekliğe adım atmak isteyen kahraman, erkekliği kanıtlanmış bir düşmanla mücadele etmeli ve ona karşı zafer kazanarak, diğer erkeklerin onayını almalıdır. Bu durumun örneği hem Oğuz Kağan'ın oğullarında hem de Beyrek ve Emren'in maceralarında karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz Kağan'ın İslami varyantında, Oğuz, babası ile savaşıp onu yendikten sonra idareyi ele geçirir. Gürcüler, isyan ettiğinde Oğuz onlar üzerine oğullarını gönderir ve onlara itaat ettirir. Bunun üzerine oğullarına “Benim hayatımda yaptığınız büyük ve faydalı işler ve ad kazanmanız, ben öldükten

sonra da yerimi almaya layık olduğunuzu gösterdi” (Togan, 1982: 39) diyerek, erkek olma ritüeline atıfta bulunmaktadır. Çünkü Oğuz’un oğulları, rakip karşısında üstünlük kazanarak kendilerini kanıtladıktan sonra Oğuz’un varisi konumuna geçebilmişlerdir.

Dede Korkut Hikâyelerinde de Beyrek, düşmana karşı zafer kazanarak kendini kanıtlamıştır. Beyrek’in babası, oğluna hediyeler getirmeleri için bezirgânları Rum diyarına yollar. Bezirgânlar ise dönüşte kafir tarafından pusuya düşürülür. Beyrek, bezirgânları kâfirin elinden kurtarır. “Bu eylem Beyrek’in erginlenme öyküsünü de başlatır.” (Özkan, 2009: 28) Bezirgânlar babasının divanına varınca Beyrek’in elini öpecektir. Bu da erkeklik sınavını geçtikten sonra onun saygı görmeye başlamasını gösterir. Ayrıca bu sınavdan geçtikten sonra adı koyulur. Beyrek düşmana karşı zafer kazanıp erkek dünyasına kabul edildikten sonra Banı Çiçek ile karşılaşma sahnesi sergilenir. Artık erkeklikte yer alan diğer seviye yani bir kadınla ilişki aşamasına geçilebilir. Zaten Beyrek, erkeklik sınavını tamamlamadan önce sadece av alanlarında dolaşmaktadır ve bu bölümler anlatılmalarda kısa tutulmuş çabuk geçilmiştir. Asıl olaylar erkeklik ritüelinin tamamlanmasından sonra başlar. Beyrek için ikinci ritüel diyebileceğimiz bir sınavdan daha geçmesi gerekir. Bu sefer Banı Çiçek onu sınava tabi tutar. Evlilik için yeterlilik testi olarak görülebilecek bu sınavda ava çıkıp at koşturma, ok atma ve güreş tutma yer alır. “Sınavlar Bamsı Beyrek’in dönüşmekte olduğu erişkin erkek kimliği için yeterli olup olmadığını ölçer” (Özkan, 2009: 30). Banı çiçek bu yarışlarda kendisini geçmesi halinde onu bir erkek olarak görecektir ve evlenme kararı alacaktır. Yani erkeklik sınavı aslında hiç bitmez.

Begil oğlu Emren hikâyesinde de, babası Begil, yaralı bir haldeyken düşmanın kendi üzerine sefere çıktığını öğrenir ve oğlu Emren’den Bayındır Han’a varıp yardım getirmesini ister. Bunun üzerine Emren, “Kazan kimdir benim onun elini öpmem yok” (Ergin, 2017: 191) diyerek, kendisinin babası için savaşacağını söyler. Bu bir bakıma Emren için erkeklik ritüelidir. Bu sınavı geçerse tam erkek olacaktır. Zira savaş meydanında kâfirin onu görünce “oğlan kuş yürekli olur” (Ergin, 2017: 192) demesi ve onu korkutarak kaçıracaklarını düşünmesi, Emren’in henüz bir erkek olarak görülmediğini açıkça gösterir. Kâfir ile karşılaştığında kâfirin Emren’e seslenişi şu şekilde olmuştur:

Oğlan oğlan ey oğlan
Haramzade oğlan
Altında al aygırı zayıf oğlan
Kara çelik öz kılıcı çentik oğlan

Elindeki mızrağı kırık oğlan
Ak kırıklı yayı kısa oğlan
Okluğunda doksan oku seyrek oğlan
Yanındaki arkadaşları çıplak oğlan
Karanlıklı gözleri fersiz oğlan (Ergin, 2017: 192).

Yani Emren, kâfirin gözünde dahi henüz bir oğlandır. Kâfir, savaşmak için Begil'i arar ama karşısında onun oğlunu bulur. Burada babasının gölgesinde kalan bir erkeğin kendini kanıtlamak istemesi ve kendi erkeklik iradesini kabul ettirme isteği yatar. Zira babasının ünü, savaş meydanında onun önünde bir engel olarak durmaktadır. Düşmanın gözü babasını aramakta, Emren ciddiye alınmamaktadır. Kâfiri yenmesi üzerine, erkekliği ispatlanmış olacaktır. Zaten babası zaferinden sonra ona yaylak, at verir ve ona gelin alır. Yani bir kadınla ilişki aşamasına geçme şansını yakalar. Bununla da kalmaz, Han Bayındır'ın divanında yer sahibi olur, statü elde eder. Ritüel tamamlanmış, erkeklik kazanılmıştır. Kazanılan erkeklik beraberinde evlilik ve statüyü getirmiştir. Bir hayvanla edilen mücadele başlığında görüldüğü gibi düşmana karşı zafer kazanmada da, kahramanın toplum hassasiyeti ön plandadır. Beyrek, mensubu olduğu toplumun insanlarını kafir elinden kurtarıırken; Emren, toplumun kendisinden beklediği davranışa uygun bir tutum sergileyerek düşman karşısına çıkar. Bu örneklerde de, kahraman tarafından şahsi bir çıkar gözetilmez; aksine kahramanın içinde yaşadığı toplumun huzur ve refahı gözetilir.

2.3. Erkekliğe Geçişin Koşulu Olarak Cesaret Göstergesi

Gündelik yaşantıda pek çok kez duyulan 'erkek ol' sözünün altında yatan anlam aslında 'cesur ol' şeklinde yorumlanabilir. Yani toplumun bir erkekten beklentisi cesur olması ve buna uygun davranışlarda bulunmasıdır. 'Erkek adam, karanlıktan korkmaz', 'erkek adam, acıdan korkmaz' gibi cümleler erkek egemen bir toplumda klişe halinde yaşamaktadır. Erkeklerin korkularını öldürmeleri ve bir bakıma hissiz birer makineye dönüşmeleri zihinlerde yer eden yanlış bir tutum olarak varlığını devam ettirir. Bu tutum cesaret gösteremeyen bireylerin dalga geçilerek dışlanmasına neden olurken bunun sonucu olarak erkekler duygularını ya da korkularını içlerinde en derine gömmeye mecbur bırakılır ve korkaklık sadece kadınlara özgü bir hissiyatta dönüşür.

Destanlarda da günlük hayatın benzeri olarak erkekliğe geçişin ilk aşaması aslında cesaret sahibi olmaktır. İster bir hayvanla edilen mücadele ister bir düşmana karşı yapılan meydan okuma olsun hepsinin eyleme dö-

külmesi cesaret duygusunun var olması ile sağlanır. Cesaret duygusunun yoksunluğu bu eylemlerin gerçekleşmesine imkân tanımaz. Bu bakımdan erkeklığe geçişin ilk koşulu cesur olmaktır. Cesur olan birey, karşısına çıkan engelle meydan okuyarak onu aşabilecektir. Korkaklık ise bunun zıttı olarak bir engelle karşılaşp onu aşmayı engelleyecektir. Oğuz, sahip olduğu cesaret ile mensup olduğu toplumun diğer bireylerinden ayrılmış ve gergedanla mücadele etmiştir. Boğaç, boğayı öldürdüğü sırada yanında başka çocuklarda bulunmaktadır; ama diğer çocukların gösteremediği cesareti göstererek, boğanın karşısında duran Boğaç olmuştur. Belki diğer bireyler de, hem Oğuz hem de Boğaç kadar güçlüydü; ama kahramana dönüşen birey sadece güç değil cesaretini de devreye sokan erkek olmuştur. Yine düşmanla mücadele konusunda da, Beyrek ve Emren'de de aynı cesareti görmekteyiz. Beyrek, cesurca bir yiğitlik göstererek kâfirin karşısında durmuştur. Eğer korkak olsaydı ve kâfirin bastığı bezirgânları görmezden gelerek oradan uzaklaşsaydı ne Beyrek'in eli öpülecek ne de Banı Çiçek'le olan macerası başlayacaktı. İster Oğuz'un, ister Dede Korkut kahramanlarının erkeklığe geçmek için yerine getirdikleri eylemlerin ilk koşulunun cesaret sahibi olmakta yattığı görülmektedir. Bu durumun en güzel örneği olarak Köroğlu verilebilir.

Köroğlu Destanı'nda (Kaplana vd., 1973) Ali, ergenlikte korkak bir çocuktur. Bolu beylerinin mutfağından kendilerine ayrılan yemeği uşaklar gasp ederler ve Köroğlu yani Ali'ye yemek artığını verirler. Bu durum karşısında Ali sessiz kalır ve olanları babasına söyleyemez. Zira babasının onların hakkından gelemeyeceğini söylemesinden ve gururunun yıkılacağından korkar. Aslında sembolik anlamı şudur: Henüz erkek değildir. Beylerin mutfağından kendileri için ayrılan yemekler, uşaklar tarafından gasp edilerek kendilerine arttırılır. Bu durum uzun süre böyle sürdükten sonra Ali, şahit olduğu bir köpek dövüşünden esinlenerek artık isyan etmeye karar vermiş ve uşaklara başkaldırarak yemek vermeyi reddetmiştir. Esasen uzun süredir istediği cesareti yerine gelmeye başlamıştır. Yerine gelen bu cesareti sayesinde Ali'nin bir erkeğe dönüşme macerası da kendiliğinden başlamış olur. Bunun üzerine kavga olmuş, Ali uşakları haklamış ve yemeğini korumuştur. Sembolik anlamda esasen artık erkek olmuştur. Çocukluk ve korkaklık bitmiş, erkeklik dönemi başlamıştır. Erkeklik ritüelinden sonra böyle bir korkaklıktan büyük bir cesarete dönüşecek bir erkek profili sergileyecektir. Yani Ali, Köroğlu'na dönüşme evresine girecektir.

3. Yarım Kalan Ritüeller

Yukarıda örnekleri verilen kahramanlar belirli sınavlardan geçerek erkek dünyasına adım atmaya hak kazanmışlardır. Kimisi halkına eziyet eden bir

hayvanı alt ederek kimisi ise savaş meydanında düşmana zafer kazanarak kendilerini ispat etmişler ve erkek olmayı hak etmişlerdir. Elbette tüm bu eylemlerin gerçekleşmesi ise erkekliğin ön koşulu sayılabilecek cesaret duygusuna sahip olmakla mümkün olmuştur. Bu örneklerin yanında ise bazı kahramanlarımızın bu ritüeli başarıyla tamamlayamadıklarına şahit oluruz. Girdikleri sınava geçemeyen bu kahramanlarımızın hikâyeleri de yarım kalmış olur. Esasen yarım kalan ritüeller başlığı altında topladığımız bu örnekler, erkekliğe geçiş için yapılan uygulamaların önemini gösteren birer sağlama olarak görülebilir. İlk üç başlıkta destan kahramanının bir engeli aşması sonucu erkekliğe adım attığının örnekleri verilmiştir. Bu başlıkta ise engeli aşamayan kahramanın idealize edilen erkeğe dönüşemeyişlerinin örnekleri gösterilecektir. Böylelikle var olan iki durum arasındaki kıyaslama ile bu incelemenin hedefi daha anlaşılır olacaktır.

Uşun Koca oğlu Egrek, Kazan'ın divanına gelip, beyleri çiğneyip Kazan'ın önüne oturur. Bunun üzerine Ters Uzamış, kendisine “Bre Uşun Koca oğlu bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı ile ekmeği ile almıştır, bre sen baş mı kestin kan mı döktün, aç mı doyurdun çıplak mı donattın” (Ergin, 2017: 199) diyerek tepki gösterir. Burada erkekler arasında yer alan hiyerarşi görülmektedir. Hiyerarşide üst sıralara çıkmak için Ters Uzamış'ın belirttiği gibi baş kesme, kan dökme, aç doyurma, çıplak giydirme gibi koşullar yerine getirilmelidir. Esasen bir kişinin bunları yerine getirerek gerçek bir erkeğe dönüşmesidir mevzu. Ve sonrasında erkekliği takiben hiyerarşide kendine bir yer açılır. Erkekler arası hiyerarşi ve bunun nasıl sağlandığına iyi bir örnek olmaktadır bu bölüm. Bunun üzerine Ters Uzamış'ın sözünün Egrek'e tesir etmesi ve Egrek'in akına çıkması görülmektedir. Yani diğer erkeklere, erkekliğini kanıtlayacak ve hiyerarşide bir yer bularak statüsünü sağlamlaştıracaktır. Zira Kazan'ın divanında bulunmak da bir erkeklik göstergesidir. Çünkü onun divanında sadece ideal tipler/erkekler yer alır. Ama Egrek'in hikâyesi yarım kalır ve kâfir eline esir düşerek, erkekliğini kanıtlayamaz. Toplum adına yapılmayan bir savaşın kazanılmadığı, Egrek kendi hesabına savaştığı için başarı hikâyesinin yarım kaldığı görülmektedir.

Uruz, 16 yaşına gelmiş olmasına rağmen baş kesmemiş, kan dökmemiş ve ganimet alıp ad kazanmamıştır. Yani dönemin zihniyetine göre erkek olmamıştır. O bir küçük oğlandır. Hatta düşman üzerlerine geldiğinde onu tanımayacak kadar safdildir. Babasına “düşman diye neye derler?” (Ergin, 2017: 104) diye soracaktır. Ava gittiklerinde, kâfirin baskınına uğramaları sonucunda Uruz, o günü beklediğini “Büyük cins atımı saklardım bugün için, Alaca ejder sivri mızrağımı saklardım bugün için, Kara çelik öz kılıcımı sak-

lardım bugün için, ... Aslan adımları saklardım bugün için” (Ergin, 2017: 104-105) sözleri ile ifade etmektedir. Aslında erkeklik sınavından geçmek için bir şanstır bu. Kendisi de bu şansın doğacağı günü beklemektedir. Ama bu sınav başarı ile geçilemez. Uruz, kâfir eline esir düşer ve böylece hikâyesi devam etmez. Onun adı ile anılan hikâyenin kahramanı Salur Kazan olur. Erkeklik sınavı geçilemeyince Uruz’un hikâyesi yarım kalır. O, Boğaç ya da Beyrek gibi diğer aşamalara geçemez.

Köroğlu’nun Afganistan’dan kaçırdığı Esabali, 14 yaşına gelmiş; ama daha koçakların arasına girememiştir. Bu durum hikâyede “Esabali daha koçaklar içerisine giremiyor, yüzünde tüy yok, tüs yok” (Kaplan vd., 1973: 500) şeklinde ifade edilir. Aslında burada da Esabali’nin erkek dünyasına henüz adım atmadığı görülmektedir. Erkekliğe geçiş ritüelini tamamladık-tan sonra divanda hak ettiği yeri alacaktır.

Bu yarım kalan ritüeller esasen erkekliğe geçiş ritüelinin anlatılarda önemini gösterir bir örnek arz etmektedir. Çünkü bu ritüeli tamamlayamayıp gerçek bir erkeğe dönüşemeyince kahramanın hikâyesi devam etmez. Bunun için söz konusu ritüel, hikayeyi devam ettiren lokomotif unsur olarak görülmektedir. Zira “Oğuz toplumu bir kişiyi kabullenmek için, onun atlı ve avcı göçebe kültürünün ideal tip özelliklerine kavuşmasını bekler, hatta kişiyi buna teşvik eder. Yani mensubiyet şuurunu kazanmasını, ‘alp’ olmasını, ergenliğe geçmesini ister” (Duymaz, 2004: 42). Duymaz’ın da ifade ettiği mensubiyet şuurunu kazanma, destanda yer alan hegemonik erkeğin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere ister bir hayvanla ister bir düşmanla mücadelede olsun bireysellik değil, toplumsallık ön plandadır. Kahraman, mensubu olduğu toplumun yararı için mücadele etmekte, kendi çıkarlarını gözetmemektedir. Yarım kalan ritüeller başlığı bu çerçeveden düşünüldüğünde de, kahramanın kişisel çıkarlarını gözetmediği için başarı sağlayamadığı, toplum yararına yapılmayan mücadelelenin zafere dönüşemediği görülür. Egrek, Kazan’ın divanındaki kişisel gururu için sefere çıkarken; Uruz, şahsi olarak kendini kanıtlama derindedir. Neticede toplumun yararına yapılmayan ve şahsi çıkar gözetilen davranışlar ise başarıya ulaşmamış, söz konusu kahramanların erkekliğe geçiş ritüelleri yarım kalmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Modern zamanlara kadar cinsiyet olgusunu doğal olarak gören ve cinsiyeti biyolojik ölçütlere göre belirleyen heteronormatif anlayış etkili olmuştur. Özellikle Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi gelişmelerin etkisiyle sos-

yal, siyasal, ekonomik gibi pek çok alanda değişimler meydana gelmiş ve bu değişimler, kadınlarda da bilincin yükselmesini sağlamıştır.

Hayatta yaşanan değişimler elbette fikir hareketlerine de yansımış ve kadın hareketi yükselişe geçerek, feminizm hareketi doğmuştur. Feminizm ile kadınların hem kamusal hem özel alanda uğradıkları baskılara odaklanılmış ve bu sistemi yaratan ataerkine meydan okunmuştur. Bu akım ile kadın çalışmaları ivme kazanarak yükselişe geçmiş ama toplumsal cinsiyetin diğer yönü olan erkeklik gölgede kalmıştır. Yapılan araştırmalarda bir süre kadın konusuna ağırlık verilse de, erkeklik alanının incelenmeden, kadın araştırmalarının da eksik kaldığı fark edilmiş ve böylece erkeklik çalışmalarının da kapısı aralanmıştır. Böylece feminizm ve kadın çalışmaları, erkeklik çalışmalarının doğmasını sağlamıştır. Elbette her toplumun kendine ait bir cinsiyet kültürü bulunmaktadır ve toplum, bu kültürü bireylere empoze etmek için belirli araçlardan yararlanmaktadır. Günümüzde özellikle medya ve sosyal medya mecraları bu konuda aktif olsa da, teknolojinin bu denli gelişmediği zamanlarda sözlü edebi ürünler bu görevi yerine getirmişlerdir. Sözlü edebi ürünlerden biri olan destanlarda, içinde doğduğu halkın erkekliğe bakış açısını bünyesinde taşımış bunun yanında ideal erkek profilleri çizerek, bir erkeğin nasıl olması gerektiği ile ilgili toplumun cinsiyet bakış açısının belirlenmesinde etkili olmuştur. Yani destanlar hem toplumsal cinsiyet kültüründen etkilenmiş hem de toplumsal cinsiyet kültürünü etkileyerek çift yönlü bir gelişim göstermiştir.

Pek çok araştırmanın belirttiği gibi geleneksel dönemlerde ve toplumlarda, erkek olmak için belirli sınavlardan geçmek gerekir. Eril cinsiyete sahip olarak doğan bir birey, içinde yaşadığı toplumun kabul ettiği erkeklik profiline uymak için bazı ritüel niteliğinde eylemleri yerine getirmelidir. Esasen günümüzde sosyologların da belirttiği üzere erkek olmanın bazı aşamaları mevcuttur. Bu aşamalardan ilki ise sünnet uygulamasıdır. Sünnet, toplumumuzda hem dini yönüyle hem de erkekliğe geçişin göstergesi olarak varlığını sürdürmektedir. Ama günümüzdeki önemine rağmen sünnet ritüelinin, destanlarda yer almadığı dikkati çekmektedir. Fakat bu destanların erkekliğe geçiş ritüellerini barındırmadığı anlamına gelmez. Destanlarda sünnet uygulaması yerine, bireylerin kendi iradeleri ile kazandıkları başarılarla odaklanılmış ve destan döneminde erkekliğe geçişin adımı olarak bu başarılarla önem verilmiştir. Destan döneminin sona ermesi ve değişen hayat koşulları ile anlatmalarda yer alan erkekliğe geçiş uygulamaları günümüzde yerini sünnete bırakmıştır.

Destanlarda görülen erkekliğe geçiş uygulamalarının başında bir hayvanla edilen mücadele gelmektedir. Oğuz, halkına eziyet veren bir gergedanı öldürerek macerasını başlatırken; Boğaç Han, Bayındır Han'ın boğasının başını keserek Oğuz Beylerinin takdirini kazanır ve kendine erkeklerin dünyasında yer edinir. Elbette, destan kahramanının mücadelesi ettiği hayvan, güçsüz ve sıradan bir hayvan değildir. Zira sıradan ve zayıf bir hayvanla edilecek mücadele, destanın büyük kahramanına / erkeğine yakışmayacaktır. Bu bakımdan mücadele edilen hayvan çok güçlü ve haşmetli bir varlık olarak karşımıza çıkmalıdır. Çünkü kahraman da sıradan bir erkek değildir.

Bazı hikâyelerde ise erkekliğe geçiş, düşmana karşı kazanılan zafer ile sağlanır. Çünkü bir erkeğin, erkekliğinin kabul edilmesi esasen hemcinslerinin onayı ile gerçekleşmektedir. Yani rakibe karşı kazanılan bir zafer diğer erkeklerin onayını kazanmayı sağlar. Erkeklik bir bakıma diğer erkekler tarafından onaylanmaktadır. Bu anlamda özellikle savaş meydanları erkekliğin sınındığı ve kahramanların sivrildiği yerler olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan destanlarda da, erkekliğe adım atmanın bir koşulu olarak savaş meydanında gösterilen hüner yatar. Beyrek, bezirgânları kâfirin elinden kurtarmakta, bunun sonucu olarak babasının divanında bezirgânlar onun elini öpmektedirler. Düşmanın gözünde dahi küçük bir oğlan olarak görülen Emren ise kâfir ile olan karşılaşmasını fırsat bilerek kazandığı zafer ile erkekliğe adım atmış olur.

Bütün bu eylemlerin yerine getirilmesi ise cesur olma koşulundan geçer. İster bir hayvanla edilen mücadele ister bir düşmana karşı yapılan meydan okuma olsun hepsinin eyleme dökülmesi cesaret duygusunun var olması ile sağlanmaktadır. Cesaret duygusunun yoksunluğu bu eylemlerin gerçekleşmesine imkân tanımaz. Bu bakımdan erkekliğe geçişin ilk koşulu cesur olmaktır. Oğuz, sahip olduğu cesaret ile mensup olduğu toplumun diğer bireylerinden ayrılmış ve gergedanla mücadele etmiştir. Boğaç, boğayı öldürdüğü sırada yanında başka çocukların da bulunmasına rağmen diğer çocukların gösteremediği cesareti göstererek, boğanın karşısında durmuştur. Yine düşmanla mücadele konusunda da, Beyrek ve Emren'de de aynı cesaret görülmektedir. Köroğlu, korkak bir çocukken yemeğine ortak çıkan mutfak uşaklarına karşı çaresizdir. Fakat cesaretini toplayarak onlara karşı gelip hadlerini bildirdiğinde çocukluktan erkekliğe geçişin esintisi başlayacaktır. Bu bakımdan erkekliğe geçişin ilk kriteri cesaret sergilemektir.

Erkekliğe geçiş olarak nitelenen bu eylemlerin altında ise toplumun faydasının gözetilmesi yatmaktadır. Bir hayvanla mücadele ya da bir düşmana karşı kazanılan zafer toplum adına yapılırsa anlamlı olacaktır. Ancak

bu şekilde destanda hegemonik erkek olunabilir. Bir başka deyişle destanlarda yer alan hegemonik erkek özellikleri içerisinde kahramanın olağanüstü gücü kadar bu gücü toplum yararına kullanabilmesi hasleti de yer almaktadır. Bu haslete sahip olmayan kahraman her ne kadar olağanüstü güce sahip olsa da, hegemonik özellik göstermeyecek; diğer erkeklik kategorilerine kaydırılacaktır. Yarım kalan ritüeller başlığında da görüldüğü üzere kendi nefsi hesabına davranışlarda bulunan kahramanlar başarıya ulaşamaz ve hegemonik erkeklik vasfını taşıyamazlar.

Destanlarda görülen bu erkeklige adım atma uygulamalarının, anlatma için taşıdıkları önem inkâr edilemez. Zira hikâye kahramanının, önemsiz bir kişilikken baş kesip kan dökme sonucu erkek dünyasında kendine yer edinmesini, bunun üzerine bir kadın alma hakkı elde etmesini ve macerasının başlamasını sağlayan bağlayıcı unsur olarak görülmektedir. Baş kesip kan döken oğlan çocuğu, erkek olmuş ve bir kahramana dönüşmüştür. Böylelikle statüsü değişmiş ve toplumun diğer erkekleri tarafından kabul görmüştür. Uruz ve Egrek'in hikâyeleri bu söylenenleri kanıtlar niteliktedir. Çünkü Egrek, erkeklğini kanıtlamak ve statü sahibi olmak için akına çıkacak ama kâfir eline esir düşecek; Uruz da erkeklğini kanıtlamak için beklediği fırsatı değerlendiremeyecek ve Egrek gibi kâfir eline esir düşecektir. Bunun sonucu olarak bu iki kahramanın hikâyesi devam etmeyecek, Egrek'in hikâyesinde Segrek ön plana çıkarken; Uruz'un hikâyesinde Salur Kazan başrolde olacaktır. Uruz ve Egrek'in geçemedikleri sınavlar ve kanıtlayamadıkları erkeklikleri, destanlarda yer alan erkeklige geçiş ritüelinin bağlayıcı unsur olarak önemini göstermektedir.

Sonuç olarak Türk toplumunda erkeklige adım atmak ve onu meşru kılmak için çeşitli ritüeller mevcuttur. Bu ritüelleri günümüzde gözlemleme şansına sahip olmakla birlikte geçmiş için bu mümkün görünmemektedir. Ancak bu durumu toplumsal hayatı yansıtan destanları bir araç olarak kullanmakla aşabiliriz. Günümüzde artık farklılaşan erkeklik imajını anlayabilmek için bu imajların geçmişteki hallerini de bilmek gerekir ki bu noktada destanlardaki hegemonik erkeklik kurgusu yol gösterici olacaktır. Dolayısıyla destanlardaki erkeklik ritüellerini ortaya koymak aslında geçmişten günümüze kadar erkeklige yüklenen anlamları oluşturan ritüelistik uygulamaları gözler önüne serecek ve bu uygulamaların kılık değiştirmiş halleriyle de olsa sürekliliğini ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Arık, Efe (2016). “Erkeklik Çalışmaları”. *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Hazırlayan: Feryal Saygılıgil. Ankara: Dipnot Yayınları, 229-246.
- Armstrong, Karen (2014). *Mitlerin Kısa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Merkez Kitapları.
- Bang, W. ve Arat, Reşit R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, Hale Borak vd. (2017). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bozok, Mehmet (2009). “Erkeklik İncelemeleri Alanındaki Başlıca Kuram ve Yaklaşımların Sosyalist Feminist Bir Eleştirisine Doğru”. *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Connell, Robert William (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Duman, Mustafa (2022a). *Eril Kültür*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Duman, Mustafa (2022b). “Toplumsal Cinsiyet ve Erkeklik Çalışmaları Açısından Folklorun Niteliği ve Bir Yöntem Denemesi”. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(2): 461-473.
- Duymaz, Ali (2004). “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 46(1): 39-50.
- Duymaz, Ali (2005). Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut’a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli”. *Karadeniz Araştırmaları*, 5(5): 37-60.
- Ergin, Muharrem (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, Mehmet vd. (1973). *Köroğlu Destanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Karaman, Kasım (2010). “Ritüellerin Toplumsal Etkileri”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21: 227-236.
- Öncül, Kürşat (2019). “Kültürleşme Açısından Türk Kültüründe Sünnet”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(20): 123-129.
- Özcan Güler, Derya (2022). *Anadolu Efsanelerinde Toplumsal Cinsiyet*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Özkan, Tuba Saltık (2009). “Kahramanın Yolculuğu Bağlamında Bamsı Beyrek ve Erginleme Süreci”. *Milli Folklor*, 21(81): 27-33.

- Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Selek, Pınar (2018). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tunç, Emrah. (2021). “Klasik Halk Hikayelerinden Realist İstanbul Hikayelerine Hegemonik Erkeklik İmajının Geçirdiği Değişim ve Dönüşümler Üzerine”. *Doğan Kaya Armağanı*, C.2. Ed. Serhat S. Yılmaz vd. Sivas: Vilayet Kitabevi, 1363-1392.
- URL-1: “Kesişimsellik Teorisi”. https://uliwiki.org/index.php?title=Kesişimsellik_Teorisi (Erişim: 05.11.2024).

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarların Notu: Bu makale, Doç. Dr. Derya Özcan Güler danışmanlığında Nadir Nadirgil tarafından hazırlanan “Türk Halk Anlatmalarında Erkeklik İmgesi” adlı doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmada eşit düzeyde katkı sunmuştur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Authors’ Note: *This article was prepared within the scope of the doctoral thesis titled “The Image of Masculinity in Turkish Folk Narratives” prepared by Nadir Nadirgil under the supervision of Assoc. Prof. Derya Özcan Güler.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The authors have no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*

Author-Contributions Statement: *The authors contributed equally to the study.*